

ÉVFORDULÓK

Cigányzenészek az 1848/49-es szabadságharcban

A magyar cigánymuzsikások évszázadokon át jelentős szerepet töltek be a szórakoztatásban. A krónikák feljegyzik, hogy ott jártak már II. Rákóczi Ferenc felkelésében és a fejedelmet Rodostóig kísérték. Nagy csapás érte őket a szatmári béke után, mivel a bécsi urak fülét bántotta a magyar muzsika, I. József császár parancsára elkobozták hangszereiket, s a szegedi vár udvarán elégették a hegedűket, tárogatókat, cimbalmokat. Szomorú látvány lehetett, amikor a kenyérkereső hangszerek a lángokban elhamvadtak, amikor a máglya körül jajveszékelték a mindenüktől megfosztott cigányzenészek.

Amikor a Batthyány-kormány nagy erőfeszítések árán kierőszkolta az 1848. május 7-diki királyi rendeletet, amely az önálló magyar hadsereg megteremtésének az alapja, és megkezdődtek a honvéd toborzások, a cigánymuzsikások egységesen a nagy esemény mellé gyülekeztek. Segítették a toborzás sikerét.

Az akkori események sorozatában érdemes figyelemmel kísérni a magyar cigányzenészek szerepét és önként vállalt magatartását. A legjobb cigányzenekarok, hangszerekkel a kezükben Kossuth zászlaja alá gyülekeztek. Beosztást kaptak a megalakult csapatokban. Az ütközetekben indulókkal, verbunkosokkal és csárdásokkal lelkesítették a honvédeket. Ők is hozzájárultak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a nemzeti lelkesedés ébrentartásában. A cigányzenészek magatartásáról, muzsikájáról a korabeli újságokban, politikusok, írók, zenészek tollából maradtak fenn korhű leírások...

Az elsők között meg kell emlékeznünk az 1790-ben született *Pityó József* felvidéki cigányprimásról. Hat láb magas (majd' 2 méteres), daliás megjelenésű ember volt. Becsületes, tiszta jellemű, rendkívül népszerű muzsikusként ismerték őt. Mindig magyaros ruhát viselt, amit nagy ezüst gombok díszítettek, csizmáján pedig ezüst sarkantyút pengetett. A szabadságharc idején zenekarával együtt Görgey csapatában szolgált. Részt vett az iglói éjjeli csatában és a branyiszközi ütközetben. Egy alkalommal zenészeivel eltévedt és az ellenség fogságába kerültek. Nehezen tudtak megmenekülni az akasztás elől, de muzsikájukkal végül is meglágyították az ellenséges katonák szívét. *Pityó József* neve az 1849. július 15-én lezajlott váci csatában is szerepel. A feljegyzések szerint amikor a felső városrész viskói égtek, a honvédek az „Ég a kunyhó, ropog a nád...” kezdetű friss nótával megtámadták a piacon ácsorgó ellenséges katonákat. A kíséző zenekar *Pityó* bandája volt.

Sági Balog János cigányprimás is azok közé tartozott, akik a szabadságharc idején sem pihentették hegedűiket. A hívó szót meg sem várva zenészeivel együtt menetelt a honvédek élén. Népszerű muzsikusként volt, aki pályafutását Bihari János hírneves bandájában kezdte. De arról is nevezetes, hogy az első cigányzótár szerkesztője volt, de azonkívül is, hogy az eredeti Rákóczi kesergőt az egész országban csak ő játszotta. A szabadságharcban hírnevéhez méltóan viselkedett. Részt vett Tokajnál a Schlick elleni csatában. Azután Tarcálnál, továbbá a branyiszközi csatában és az iglói ütközetben. Utoljára a szerencsétlen kimenetelű temesvári csatában járt. Innen Guyon tábornokkal Törökországba menekült. De a honvagy nemsokára hazahozta.

Nemcsak a cigányzenészek, hanem a társadalom más rétegeiben is nagy tekintélye volt *Sárközi Ferenc* cigányprimásnak. Érdemeiért Kossuth Lajos hadnaggyá léptette elő és kinevezte a szabadságharcban résztvevő összes cigányzenészek főkarmesterévé. A 47. honvéd zászlóaljjal részt vett Budavár bevételénél, de ott volt Isaszegnél és a debreceni ütközetben is. *Sárközi Ferenc* a világos fegyverletételnél majdnem az aradi börtönbe került. Szerencséjére az

osztrák császári biztos – aki még Bécsből emlékezett rá – felismerte és szabadon bocsátotta. Arról is van feljegyzés, hogy az 1850-es években – amikor a cigányzenélés a nemzeti ellenállás egyik kifejezője lett a közvélemény szemében – a gárdonyi Sárközi Ferenc országos körútra indult.

A szabadságharcban résztvevő cigányzenészek sorában szerepel *Bunkó Ferenc*, a nagy tudású cigányprimás. Kortársai említették, hogy különleges zamatossággal, égető tűzzel muzsikálta a magyar nótákat. Zenekarával több csatában lelkesítette a honvédeket. Ebben az időben szerezte a *Kesergő* című szerzeményét, ami összefüggésben volt azzal a sajnálatos eseménnyel, amikor az orosz csapatok elhamvasztották Losonc városát és Bunkó Ferencnek is oda égett mindene. De életkedvét nem veszítette el. Később felkerült a fővárosba és külföldre is szerepelve sok dicsőséget aratott a magyar zenének.

A korabeli dokumentációk szerint csaknem hatezer magyar cigányzenész vett részt a szabadságharcban. Egyikük volt a nagykarolyi *Fátyol Károly*, aki gondolkásként emelkedett hírnévre, s a szabadságharc alatt Bunkó Antal zenekarában működött. Később Debrecenben saját zenekart alakított és innen indult világhírű útjára.

A cigányzenészek műsorai színesek és változatosak voltak. Előtérbe kerültek a szabadságharc dalai, a *Talpra magyar*, a *Szalontai nemzetőr dal*, a *Kossuth nóta*, a *Kossuth Lajos édesapám*, a *Vörössipkás zászlóalj dala*, a *Jászok táborig tánc-nótája*, a *Zöld asztalon ég a gyertya*, a *Budavár ostroma*, a *Komáromi honvéd nóta*. Ugyanekkor új indulókkal is bővültek a műsorok. Minden zenész ismerte és játszotta a *Batthyány*, a *Jász-Kun*, a *Kossuth*, a *Damjanich*, az *Isaszegi* és a *Klapka* indulókat. A verbunkosok közül divatba jöttek: a *Huszár*, a *Mártogatós*, a *Három-lépés*, a *Hatvágós*, a *Sarkantyús dallamok* és más pattogó ritmusú dalok. A legsűrűbben megzenésített és legtöbbit szereplő szövegek költője *Petőfi Sándor* volt. Jellemző, hogy az ismeretleneket nem számítva 183 zeneszerző 203 *Petőfi* versre írt zenét. Például a *Nemzeti dal*, 1848-ban hatan zenésítették meg.

Számos zeneművet komponáló és országszerte elismert cigányprimás volt *Borzó Miska*. Napjainkban is játsszák a *Losonc végromlása* című *kesergő* nótáját, ami az 1848/49-es események hatása alatt született. Ennek története az, hogy 1849. augusztus 8-án *Grabke* orosz generális cserkeszei négy oldalról felgyújtották *Losonc* városát. Ez a lovasság a *Korona kávéház* előtt üldözőbe vette *Borzó Miska* és *Dombi Marci* zenekarát, de végül is sikerült elmenekülniök. *Borzó Miska* szerzeményei közül ma is népszerű a *Borsodi Emlék*, az *Istenes csárdás*, az *Andalgó* és a *Friss*.

Az imént említett *Dombi Marci* igen érdekes egyénisége volt a szabadságharcnak. 47 éves korában 16 tagú zenekarával lépett be a nemzetőrség soraiba. Részt vett a *Kassa* melletti csatában, ahol majdnem foglyul esett. Mikor hírül jött 1849-ben az orosz csapatok betörése, s a nemzetőrök egyrésze visszatért *Rimaszombatba*, *Dombi* is csatlakozott hozzájuk. Vagyonos cigányprimás volt, a szabadságharc idején nehéz tölgyfa ládában hordoztatta megtakarított pénzét. Zenekara igen népszerű volt a honvédek körében, s még a vaskosabb tréfák miatt sem haragudtak. Megtörtént, hogy a mulatozó honvédek kívánságára egy platánfa tetején muzsikáltak. A *gömörmegeyi urak* a páratlanul szép cigány arcképét olajban megfestették és a *rimaszombati kaszinóban* helyezték el.

A legendás hírű *Kolozsvári Salamon János* cigányprimása a szabadságharc idején zenekarával együtt *Bem* apó erdélyi hadtestéhez volt beosztva. A honvédekkel együtt indultak rohamra és harc közben muzsikájukkal riadóztatták a harcosokat. Amikor 1848-ban a békés életet felcserélte a harci kürttel, így nyilatkozott: „Kiűtött a forradalom! Lelkesültem a nép szabadságáért és több zenekart létesítettem. Huszonketten zenész katonák lettünk... Senki sem erültetett. A magam meggyőződése szerint lettem táborig muzsikos és a 31. zászlóalj alatt is felesküdtem a hazáért. Büszke vagyok arra, hogy *Bogdánfi Antal* a századosunk.” *Salamon János* zenekarával részt vett az 1849-diki évben lezajlott vízaknai csatában is. Ezt örökölte meg *Mülbeck Károly* rajza, amelyen *Salamon János*, táborig zenészeivel, *Bem* fővezér oldalán lelkesíti a honvédeket, s e pillanatban *Nagy József* klarinétos és *Szirma József* nagybőgős az ellenség golyójától találva megsebesült. *Salamon János* cigányprimásról a későbbi időkben is sokat lehetett hallani, mert zenei tudásáról és igaz hazafiságáról több alkalommal tett tanúbizonyságot.

A dunántúliak leghíresebb cigányprímása, a győri *Farkas Miska* az elsők között jelentkezett táborigaznizikusnak. Klapka György hadtestéhez került és itt lelkesítette a csatába vonuló honvédeket. Értékes mesterhegedűjét is magával vitte, amiről az a hír járta, hogy abban az időben igen tekintélyes összegért, 300 forintért, olasz csigát tetetett rá, a nagyobb pompa kedvéért. Világkörűli turnéjáról is nevezetes volt a prímás. Amikor 1860-ban Amerikába utazott, a búcsúzásra megjelent tömeg miatt nem lehetett járni a győri utcákon.

A szabadságharc eseményeitől elválaszthatatlan *Boka Károly* a hírneves debreceni cigányprímás, aki a század közepének egyik legklasszikusabb cigányzenésze volt. A 24 tagú zenekarában vadászkiürtök és tárogatók is szerepeltek. Debrecen város részéről nagy megbecsülésben részült, 1845-ben a város polgárai közé iktatták. Kedvelt zenésze volt Kossuth Lajosnak is, gyakran játszott a annak nótáját: „Mekövetem a tens nemes vármegyét...” A szabadságharc idején, amikor a magyar kormány Debrecenben működött, a politikusok több alkalommal felkeresték Boka Károly házát. Nem egy esetben itt tartották bizalmas tanácskozásait.

Amikor kitört a szabadságharc voltak cigányzenészek, akik külföldről is hazajöttek és táborigaznizikusokként részt vettek a csatákban. *Kálódi János* cigányprímást is, aki a korábbi években a bécsi konzervatóriumban szerezte meg képesítését – ilyen szándék hozta haza. Dembinszky hadtestében kapott beosztást. A szabadságharc utáni években 1951-ben kitűnő zenekart alakított, folytatta külföldi szerepléseit. A londoni Alhambra színház karmestere lett. Innen a kínai császári hadsereghez került. Sorozatos kitüntetése után 1876-ban hazajött és Rác Pali, majd Berkes Béla zenekarának lett a betanító karmestere.

Gönczy Károly a Bereg megyei cigányzenészeket képviselte a szabadságharcban. Nagy szellemi és testi erővel, vig kedéllyel bíró magyar zenekarvezető volt. Az 1848-as események idején a 16 tagú zempléni önkéntes csapatnál működött. Ez a zenekar fúvós és vonószenészekből szerveződött, de volt közöttük két dobos is. Többek között Köpcsénybe jártak, itt vette át őket Moga tábornok hadteste. Később Görgeyhez kerültek. Ezúton részt vettek a Bécs alatti ütközetben. Itt esett el Rác nevű kisdobosuk. Bécsből visszavonulóban szolnoki csatában vettek részt. A világosi fegyverletételnél a zenekar még idejében elvonult és elkerülte a fogságot.

Jómódú és nagyírű zenész családban született *Mányi Lajos* cigányprímás. A szabadságharcban való szereplése 1848 őszén kezdődött, amikor Andrassy Gyula gróf külügyminisztere szervezte a zempléni önkéntes csapatot. Mányi Lajos lett a táborigaznizikus zenekar vezetője. A sereggel együtt részt vett a schwechatti csatában, később pedig a kápolnai ütközetben, ahol már a debreceni Bocskai zászlóaljhoz osztották be. Tekintélyes megjelenésű ember volt. Egy Sáros megyei, Bajusz nevű poéta így írt róla: „Mányi Lajos Schwecháttnál a vörös siphás zenekar élén a Rákóczy nótá felzúgó hangjai között harsogta a lelkesítő szótát.” De azt is feljegyezték róla: Lavotta, Csermák és Bihari szerzeményeinek előadását határozott jelleggel, acélos ujjáival és villámgyors vonójával szinte utánóztatatlanná tette.

Ujhelyi Balázs Kálmán volt a legfiatalabb, aki cigány táborigaznizikusként szerepelt az 1848/49-es szabadságharcban. 13 évesen állt be atyja zenekarába, s a miskolci nemzetőrökkel részt vett a görömbölyi és szolcái csatákban.

1849 augusztus havában a bevonuló orosz csapatok elől a Bükk hegységbe húzódtak fel. A fiatal zenész apjával együtt vidította a bujdosókat. Az 1850-es években zenetársulatot szervezett. Ezzel bejárta a nagyobb magyar városokat. Pár évvel később megkezdte világkörűli szerepléseit. Amerikában 40 államban szerepelt, Európa fővárosaiba kapott meghívást. Mindenütt nagy sikereket aratott és kiváló művészi fokon képviselte a magyar zenét.

A szabadságharc éveiben a lovasságnál is szívesen fogadták és alkalmazták a cigányzenész klarinétosokat, valamint a tárogatót játszókat, akik kiválóan tudtak riadóztatni. Az akkori huszárezredekben – táborigaznizikusként – pompás, szürke lovon ültek. Kis dobok is voltak náluk, ezek kétfelől csüngtek fényesen szerszámozott lovaik nyakán. Úgy hordozták és kezelték ezeket, mint egykoron II. Rákóczy Ferenc emlékezetes táborigaznizikus zenészei.

Nemzetünk dicsőséges forradalmi eseményeit felidézve a hősök soraiban megtisztelő helyet foglal el *Reményi Ede*, világjáró virtuóz magyar hegedűművész. Ő nem volt cigányzenész, de táborigaznizikusként is megjelent, amikor magávalragadta 1848 márciusának fuvallata.

Ebben az időben Londonban a Király Színház zenekarának elsőhegedűse, koncertmestere volt, ami 20 éves létére nagy karriert jelentett. Amikor hírt szerzett az itthoni eseményekről, otthagyta a jól jövedelmező zenekari állást és hazasietett Pestre. Katonának jelentkezett és kiképzés után Klapka György seregéhez került.

Barátai körében gyakran beszélt Görgey Artúr tábornokkal történt első találkozásáról. Ez annál inkább is felejtethetetlen volt számára, mert Görgey eleinte nem tűrte hadtestében a zenészeket. Véleménye az volt, hogy ezek mulatozásra szoktatják a tiszteket és a lazítják a fegyelmet. Később változott a véleménye és amikor a bányavárosban táborozott, törzskara részére cigányzenészeket hozatott. Nagy mulatozásokat rendeztek. Ezután találkozott Reményi Edével, aki baráti körét szórakoztatta hegedűjével. A szobába lépő tábornokot nagy lelkesedéssel fogadták. Görgey ekkor a hegedűshöz lépett:

– Kicsoda ön hadnagy Úr? – kérdezte

– Tábornok Úrnak alássan jelentem Reményi Ede hadnagy vagyok.

Görgey válaszolt:

– Hallottam már az ön hírét. Valóban ön az a híres hegedűs?

– Én vagyok tábornok úr – felelt a hegedűs.

A tábornok bölintott:

– Ön mától kezdve szárnységédem! De a hegedűjére is szükségem van és szüksége van az egész hadseregnek. Most pedig uraim ne zavartassák magukat! Engedelmeükkel én is maradok.

Reményi kézbe vette a csodálatos hangú és remek lakkozású hegedűjét. A Repülj fecském-et játszotta, ami egykor Rákóczi Ferenc fejedelem nótája is volt.

Reményi Ede csatáról-csatára követte a honvédeket. Debrecenben járt, amikor megalakult Kossuth Lajos kormánya. Ott volt Budavár ostrománál és zenekara élén a Rákóczi-indulót hegedülte. Amikor Görgey Világosnál a fegyvert letette Reményi Edének is menekülni kellett. Amikor kérdezték tőle, hogy merre megy, így felelt: – „A nagyvilágba. Itt vége a magyar dalnak. Ki tudja mikor csendülhet fel ismét hegedűmön a Rákóczi induló. Hallom fel is vagyok adva a császáriaknál, mert Hentzinek elmuzsikáltam a Rákóczi indulót.” A császáriak mindenfelé keresték őt, de barátai és jóakarói révén sikerült kijutnia az országból. Távozásának éjszakáját barátai körében töltötte és mielőtt elbúcsúzott volna, hegedűjén a Repült Fecském-et játszotta.

Az önkényuralom idején az osztrák kormány a magyar zenét sújtó intézkedések sorozatát rendelte el. A Rákóczi-indulót és a Kossuth nótákat halálbüntetés terhe alatt tilos volt énekelni, vagy muzsikálni. A zenekarok csak cenzúrázott műsorokat mutathattak be. A magyar zenét még a magánlakásokban sem engedték.

A cigánymuzsikusok ezeket az intézkedéseket sorra megszegték. Rendületlenül játszották azokat a dalokat, amelyeket a némaságra ítélt akkori szerzők életük kockáztatásával is megírtak. Ezzel a magatartásukkal a cigányzenészek, a szerzők és az őket pártoló, hallgatóság a nemzeti öntudat és a magyar hazafiság emlékezetesen kifejező jelképeivé váltak.

Somogyóári S. Gyula

1848 költői előhangja: a Toldi

Az 1980 körüli években, amikor az egri Ho Si Minh (ma: Eszterházy Károly) Tanárképző Főiskolán még egyik jelszó volt: „Előre a kommunista felsőoktatásért!” – csak bűjtatva lehetett megemlékezni az 1956. október 23-án kirobbant forradalomról. Valamelyik akkori október 23-án egy főiskolai magyar nyelvészeti órám elején megkérdeztem hallgatóimat: „Tudják-e, milyen jelentős magyar nemzeti eseménynek van ma az évfordulója?” A kérdést nagy csend követte, hiszen akkoriban még nem lehetett elismeréssel szólni 1956-ról, sőt az akkori forradalomra való legcsekélyebb pozitív utalást sem tűrte a felsőoktatásban a Kádár-rendszer. A kínos csendet azzal oldottam fel, hogy egy másik „forradalmi” tette utaltam, közölve